

OSTVARIVANJE SMISLA ŽIVOTA KROZ TEMELJNE LJUDSKE VREDNOTE PREMA V. E. FRANKLU

MIRKO BARBARIĆ
Omiška 8
10000 Zagreb

Pregledni članak
Primljeno 17. 9. 1997.
UDK 241.1

Sažetak

Autor proučava značenje temeljnih ljudskih vrednota za ostvarivanje smisla života prema nauku nedavno preminulog austrijskog psihijatra V. E. Frankla, utemeljitelja i promicatelja logoterapije, koji ističe da su vrednote opće norme ponašanja potvrđene u vremenu pa posebno razlikuje čovjekove stvaralačke i iskustvene vrednote te vrednote čovjekova stava. Frankl je u svom razmišljanju otvoren za interdisciplinarni dijalog, a s obzirom na ostvarivanje smisla života i promicanje pojedinih vrednota posebno se pita koliko je u čovjekovu životu prisutna i moguća transcendentalna dimenzija.

Ključne riječi: smisao života, vrednote, V. E. Frankl, norme ponašanja

Cilj ovog članka je produbiti pitanje značenja temeljnih ljudskih vrednota kako ih vidi i tumači V. E. Frankl; vrednota koje su izvor smisla života, a koje također otvaraju put i religioznim perspektivama te mogu postati mjesto susreta s Bogom.

Najprije ćemo ponuditi uvodni opći opis ljudskih vrednota, a nakon toga će uslijediti njihova podjela koju je načinio sâm Frankl.

1. ZNAČENJE TEMELJNIH LJUDSKIH VREDNOTA PO FRANKLU

Da bi otkrio i ostvario smisao života, čovjeku pomažu vrednote.

Općenito uzevši vrednote su po Franklu univerzalni smisao koji mogu primijeniti svi ili gotovo svi ljudi. Stoga on govori o vrednotama kao "univerzalnim i apstraktnim".¹

Kao takve one su vezane za osobe i pojedine neponovljive situacije, a prostiru se na mnogo širim područjima koja podrazumijevaju tipične i učestale situacije.²

Zadaća je svijesti da otkrije jedinstveni smisao osobe koji može doći u proturječje s

univerzalno prihvaćenim vrednotama. Kad se to utvrdi, čovjek može napustiti "univerzalnu vrijednost" da bi slijedio jedan jedinstveni smisao.³

Vrednote po Franklu nisu stvari, nisu neka prirodna činjenica, već sve ono što čovjeku omogućuje da dade smisao vlastitom postojanju. "Mjesto" vrednota je konkretan čovjek od kojega, vodeći računa o konkretno postojećim strukturama u prirodi, stvari dobivaju svoju vrijednost.

Gledano kroz perspektivu ljudskog djelovanja, vrednote su po Franklovu mišljenju "opće norme ponašanja koje su potvrđene u vremenu".⁴

- 1 Usp. V. FRANKL, *Der Mensch vor der Frage nach dem Sinn*, Piper, München 1979, str. 237-238. V. FRANKL, *Logoterapia e Analisi esistenziale*, Morcelliana, Brescia 1972, str. 82.
- 2 Usp. V. FRANKL, *Logoterapia e Analisi esistenziale*, str. 82-83.
- 3 Usp. V. FRANKL, *The will to meaning. Foundations and Applications of Logotherapy*, New American Library, New York 1969, str. 71.
- 4 Y. B. FABRI, *Introduzione alla logoterapia*, Astrolabio, Roma 1970, str. 59.

Po mišljenju našeg autora, danas se tradicije uvelike osporavaju. Univerzalne vrednote su u opadanju. Današnji je čovjek često bombardiran sredstvima masovnog priopćavanja koja nude svoje vlastite "vrednote", a potrošački, konformistički i totalizirajući mentalitet ga neprestano potiče svojim "vrednotama" koje malo-pomalo poprimaju "univerzalno" značenje. Kako je moguće otkriti smisao vlastite egzistencije kad je čovjek napadnut i izmanipuliran masovnim reklamnim porukama? Frankl na taj problem odgovara tvrdeći da "u svakom slučaju može život i tada ostati pun smisla, kad sve tradicije svijeta iz njega nestanu i nijedne univerzalne vrednote ne preostane", jer jedinstveni smisao ostaje netaknut nestajanjem tradicije.⁵ Tako autentične univerzalne vrednote ne nestaju nikad potpuno, već se obnavljaju preko jedinstvenog smisla.

Neka vrednota ne nastaje ni od čega, već od kreativne funkcije svijesti. A ona je relativna ne u smislu relativizma (u odnosu na subjekt koji vrednuje) već u odnosu na apsolutnu vrednotu koja "nužno mora biti nadosoba".⁶

"Vrijednost i smisao dati su stvarima u onoj mjeri u kojoj one mogu biti ponuđene za nešto drugo, posvećene nečem višem, žrtvovane radi nečije ljubavi: samo to sačinjava istinsku relativnost vrednota".⁷

U Franklovu djelu možemo uočiti i interpersonalnu dimenziju vrednota. Vrednote, naime, ne podrazumijevaju imanje ili posjedovanje, već davanje i priznavanje drugih.⁸

Sve je to ljubav učinila mogućim i stoga Frankl tvrdi da "nam ljubav budi pažnju prema vrednotama."⁹

Prema njegovu mišljenju, vrednotama se ne može poučiti, one moraju biti proživljene. Ne mogu, naime, dati svoj smisao drugima, ali im mogu ponuditi svoj primjer izazivajući ih tako da pronađu svoj smisao.¹⁰

Frankl ističe da vrednota ima transindividualnu komponentu i da je neuvjetovana, odnosno da nikada ne potiče jedino od poziva drugih, već se samostalno nameće. Vrednota se ocjenjuje, mjeri i očituje preko neuvjetovanoga, apsolutnoga; samo od Bo-

ga stvari poprimaju vrijednost budući da je prva i najveća vrednota Bog, spram kojega sâm život dopijeva u drugi plan.¹¹

Odatle se može zaključiti da vrednota ne može biti posve proizvoljna i subjektivna ljudska određenost.

Franklu je bio pripisan stanoviti subjektivizam s obzirom da "važnost pridavana objektivnim vrednotama, čini se, na isključiv način ustupa mjesto 'značenjima' koja si osoba subjektivno izgrađuje".¹²

Frankl ne govori o "stvaranju smisla", već koristi izraze "otkrivanje", "tražiti" i "naći" smisao. Smisao se nipošto ne "stvara".

Prilikom predstavljanja talijanskog prijevoda Franklove knjige *Nečujni vapaj za smislom* (The Unheard Cry for Meaning) E. Fizzotti piše da mu je otac logoterapije u jednom razgovoru potvrdio "da se smisao života ni na koji način ne dodjeljuje ili daje: on se isključivo otkriva. Ni na koji način se ne može 'izmisliti'. Smislovi se ne mjere ljudskom biti niti se od nje izvode. Oni su dati subjektivno, a njihovo otkrivanje nije plod autoprojekcije ili autoekspresije. 'Subjektivni' i 'relativni' karakter smislova svoju pregnantnost crpi iz uvjerenja da je čovjek jedinstveno, originalno i neponovljivo biće koje je pozvano da neprestano pruža odgovore na isto tako jedinstvene, originalne i neponovljive situacije. U tome je nezamjenjivost i objektivnost ljudske egzistencije i, prema tome, njenih smislova u svakoj situaciji."¹³

5 Usp. V. FRANKL, *Der Mensch vor der Frage nach dem Sinn*, str. 237. Također, V. FRANKL, *The will to meaning. Foundations and Applications of Logotherapy*, str. 71.

6 V. FRANKL, *Homo Patiens. Interpretazione umanistica della sofferenza*, OARI, Varese 1972, str. 128.

7 *Isto*, str. 30-31.

8 *Isto*.

9 *Isto*.

10 Usp. V. FRANKL, *Value Dimension in Teaching*, u: J. FABRY, *Introduzione alla logoterapia*, str. 108-109.

11 *Isto*, str. 134.

12 F. IMODA, *Maturità umana e vocazione*, in: "La Civiltà cattolica", 7 Giugno 1980, n. 3119, vol II, str. 471.

13 E. FIZZOTTI, *Presentazione all'opera di V. FRANKL. Un significato per l'esistenza*, Città Nuova, Roma 1982, str. 11.

Čovjek je, po Franklu, konstitucijski upućen na vrednote, na druge u svijetu, ali to ne znači da su vrednote isključivo ljudska određenost. Neke su stvari objektivno "ljudske", a druge to, nezavisno od čovjeka, nisu. I ovdje Frankl prevladava subjektivizam vrednota koji zaokuplja neke učenjake.¹⁴

Ljudska suština znači izići iz sebe, ići prema drugome, biti nasuprot drugoga i u prisutnosti drugoga. Poziv vrednota je neodjeljiv od druge osobe.¹⁵

Osnivač logoterapije istodobno želi istaknuti da vrednota ima transindividualan i neuvjetovan karakter; ona nikada ne potiče od poziva drugih, već se samostalno nameće. Vrednota se ocjenjuje, mjeri i očituje preko neuvjetovanog, apsolutnog, a samo od Boga stvari dobivaju vrijednost, jer je samo Bog apsolutna osoba. Bog je, po Franklu, prva i najveća vrednota/vrijednost, a druga je sâm život.¹⁶

Među vrednotama se može utvrditi kolidžija, ali ona je privremena budući da do nje dolazi samo kad se zanemari hijerarhijski poredak vrednota. Naime, po Scheleru¹⁷ - kojim se Frankl nadahnjuje - "emocionalnom intuicijom" je data i njihova hijerarhija. U tom smislu Frankl tvrdi da je "stupanj neke vrednote iskušen zajedno sa samom vrednotom. Drugim riječima, iskustvo neke vrednote implicira iskustvo da se ona smješta na više mjesto od neke druge. Nema mjesta za sukobe vrednota."¹⁸

Prije nego što prijedemo na opis vrednota prema Franklovoj klasifikaciji, htjeli bismo istaknuti neke osobine i komponente koje se odnose na značenje ljudskih vrednota kako bismo olakšali razumijevanje onoga što će biti izloženo u vezi s ovim istim vrednotama razdijeljenima na stvaralačke vrednote, iskustvene vrednote i vrednote stava.

Zapravo, svaka situacija čovjeka dovodi pred drugačiju kategoriju vrednote: ponekad je pozvan da ostvari stvaralačke vrednote, a one se sastoje od onoga što čovjek daje svijetu kroz konkretne aktivnosti svojim kreativnim sposobnostima; ponekad su ponuđene vrednote iskustvenog karaktera, jer se odnose na ono što čovjek može uzeti

od svijeta kroz osobne susrete i razna iskustva; treća kategorija obuhvaća vrednote stava, koje se ostvaruju u najdramatičnijim životnim situacijama kad čovjek suočen s neizbježnom sudbinom zauzima specifičan stav.¹⁹

Tako imamo tri kategorije vrijednosti: stvaralačke vrednote (schöpferische Werte), iskustvene vrednote (Erlebniswerte) i vrednote stava (Einstellungswerte); trinom koji se izražava davanjem, primanjem i zauzimanjem stava čije se ozbiljenje na poseban način očituje radom, ljubavlju i patnjom koja uključuje i smrt.

1.1. Ostvarenje smisla kroz stvaralačke vrednote

Stvaralačke vrednote odgovaraju konkretnoj aktivnosti čovjeka. Sve što on radi i ostvaruje vodi ga prema smislu. Stoga rad za čovjeka predstavlja vrednotu par excellence. Odgovoriti na situaciju vlastitim radom je element vrijedan ne samo po sebi, već s obzirom na terapijski tretman.

Potrebno je, zapravo, da čovjek bude čvrsto uvjeren da je unutar vlastite ljudske odgovornosti svatko odgovoran i neophodno potreban.²⁰

U tom smislu čovjek doživljava ostvarenje nekog djela kao životnu zadaću. Kao i sama egzistencija, rad za čovjeka predstavlja zadaću; radeći, čovjek očovječuje svijet i samoga sebe. Stoga je svaki rad jednako dostojan i plemenit.

Zato rad mora biti "voljen", a ne shvaćen samo kao sredstvo za postizanje nekog cilja. To znači da nije toliko važna profesija.

14 Usp. K. IMODA, *Maturita umana e vocazione*, str. 470.

15 Usp. V. FRANKL, *Alla ricerca di un significato della vita*, Mursia, Milano 1974, str. 72.

16 Usp. V. FRANKL, *Homo Patiens. Interpretazione...*, str. 134.

17 Ovdje ćemo navesti tek dva njegova djela: M. SCHELER, *Der Formalismus in der Ethik die materiele Wertethik*, Bern 1954; M. SCHELER, *Vom Ewigen im Menschen*, Bern 1954.

18 V. FRANKL, *The will to meaning. Foundations and...*, str. 65.

19 *Isto*, str. 76-77.

20 Usp. V. FRANKL, *Logoterapia e Analisi esistenziale*, str. 153.

ja, već prinos koji se ostvaruje. U radu je važna požrtvornost, intenzitet zalaganja, a ne vrsta posla koji se obavlja, rasprostranjenost, odnosno broj osoba koji može obuhvatiti. "Nije važna vrsta posla, već motiviranost: umjetnik čiji je cilj ostvariti dobru zaradu radom koji je ispod dosega njegovog talenta vodi manje znakovit život od domaćice koja se brine za kuću iz ljubavi prema mužu i djeci."²¹ Nije toliko važno "što", već "kako".²²

Moramo kazati da se Franklovo načelno zanimanje za rad ograničava na odnos između rada i ostvarenja čovjeka u potrazi za smislom vlastitog života. Po njemu je rad zapravo suštinska vrednota čovjeka posredstvom koje on, služeći se prirodom, usavršava društvo i samoga sebe. Čovjek rad smatra zadaćom i pozivom da ostvari samoga sebe i da otkrije smisao vlastitog života.²³

Osim toga, rad je za osnivača Treće bečke škole, "aktivnost izuzetno pogodna da pokaže osobitost čovjeka u odnosu prema zajednici u kojoj živi. Upravo kroz odnos pojedinca i zajednice individualni rad crpi svoj smisao i vrijednost: oni ne zavise toliko od profesije po sebi, koliko od karaktera prinosa u korist drugih (...). Određeni zanat sam po sebi ne može čovjeka učiniti nenadoknadivim: samo mu daje vjerojatnost da to postane."²⁴

Rad poprima i društvenu vrijednost. Ona se bitno zasniva na društvenom, komunikativnom i zajedničarskom karakteru osobe.²⁵

Rad sačinjava temeljnu dimenziju čovjekove prisutnosti u svijetu. Premda rad za čovjeka predstavlja bitnu vrijednost, on je po Franklu instrumentaln. Čovjek postaje čovjekom posredstvom rada, njime se obogaćuje, usavršava, kvalificira i karakterizira. Posredstvom rada čovjek postaje "netko" u odnosu prema drugima. On mu omogućuje da bude s drugima, da uči, da se bavi sportom, kontemplacijom itd.

Ukoliko se "područje mogućeg ozbiljenja vrednota" deformira ili se ocijeni čistim i jednostavnim načinom zarade, čovjek "počinje živjeti zaboravivši svoj život". Ukoliko se rad instrumentalizira, ljudski

život postaje zagušljiv. U tom slučaju osoba je podređena radu. Umjesto da obogati unutrašnji i duhovni svijet osobe i da poboljša njezine društvene odnose, "instrumentalizirani" rad teži gušenju duhovne dimenzije. Frankl ovako definira neuroze koje zbog toga nastaju: "menadžerska neuroza", "nedjeljna neuroza", "neuroza nezaposlenosti" itd.²⁶

U prvom slučaju, kad potrošačko i materijalističko društvo čovjeka čine "sredstvom za proizvodnju", ono se izlaže opasnosti otuđenja, frustracije, neuroze, gubitka smisla. A materijalizam kao takav nije u stanju ponuditi temelj ili oslonac otuđenom čovjeku.²⁷

U situaciji u kojoj je gomilanje novca cilj "čovjek na kraju svakako stekne priličan imetak: njegov novac još ima neki motiv, njegov život, međutim, nema nikakvog cilja ni svrhe", zaključuje Frankl.²⁸

U drugom slučaju, kad se instrumentalizirani rad zaustavi (week-end), čovjek se iznenada suoči sa "stvarnim nedostatkom sadržaja i istinskim siromaštvom svoje egzistencije".²⁹

Ne znajući kako se suočiti s prazninom sati bez rada, on bježi od sebe sklanjajući se u "disko", "gdje ga glazba udaljava od potrebe za razgovorom i razmišljanjem", pronalazi utočište u pasivnim sportovima gdje se "stapa" s gomilom koja se komeša, koja se rasterećuje itd.

U tom se smislu može zloupotrijebiti i umjetnost: knjige i filmovi sumnjive vrijed-

21 Y. B. FABRI, *Introduzione alla logoterapia*, nav. dj., str. 45.

22 Usp. V. FRANKL, *Logoterapia e Analisi esistenziale*, str. 155.

23 Usp. isto, str. 152-164.

24 Isto, str. 154.

25 Usp. isto, str. 152-184.

26 Usp. V. FRANKL, *Alla ricerca di un significato della vita*, str. 65. Također, V. FRANKL, *Logoterapia e Analisi esistenziale*, str. 155-156.

27 Usp. V. FRANKL, *Bog podsvijesti*, Provincijalat franjevacica trećoredaca, Zagreb 1996, str. 77-78; V. FRANKL, *Anthropologische Grundlagen der Psychotherapie*, Huber, Bern-Stuttgart-Wien 1975, str. 15.

28 V. FRANKL, *Logoterapia e Analisi esistenziale*, str. 156.

29 Isto, str. 160.

nosti kojima je cilj izazivanje uvijek novih senzacija i odvratanje čovjeka od njegove egzistencijalne praznine. Dodaju li se tome agresivne popratne reklame, čovjek lako postaje potrošačem lažnih vrijednosti.³⁰ Tako upravljen čovjek-radnik živi otuđeno poput broja u velikoj gomili koja ga iskorištava, a ne vodi računa o njegovim najdubljim i najosobnijim potrebama.

Frankl navodi i takozvanu "nervozu nezaposlenosti". Nadredi li se rad drugim vrednotama, njegov gubitak može dovesti do osjećaja beskorisnosti i frustriranosti.³¹

Promatrajući ponašanje nezaposlenih, on uočava pojavu koju definira apatijom. Njihov interes i poduzetnost duha iz dana u dan se smanjuju."Radi se - piše Frankl - o opasnoj apatiji (...). Nezaposleni prazninu svog vremena doživljava kao prazninu vlastite nutrine, vlastite svijesti. Besposlenost mu daje osjećaj beskorisnosti i on na kraju počinje vjerovati da njegov život više nema smisla."³²

Nezaposlena osoba sklona je da krivnju za svoj beznačajni život pripiše sudbini i stoga svoj život provodi kao nešto privremeno smatrajući se oslobođenom svake odgovornosti.³³

Ali zahvaljujući svojoj duhovnosti, slobodi i odgovornosti, čovjek se unatoč svemu može oduprijeti sudbini.³⁴ Nezaposleni mladi ljudi po Franklovom su mišljenju³⁵ "shvatili da se smisao ovog života ne krije isključivo u profesionalnom radu i da život vrijedi živjeti".

Ono što je današnjem čovjeku doista potrebno nije profesionalni rad, već smisao vlastite egzistencije.³⁶

Život ne otkrivamo i ne činimo smisljenim postavljajući pitanja već otuđenoj situaciji, već tako da izravno odgovorimo na nju, odnosno *tako da spram nje preuzmemo odgovornost*.³⁷

Frankl želi naglasiti činjenicu da je rad autentična vrednota, ali da se smisao osobe ne iscrpljuje u njemu. Čovjek živi, radi i planira u vremenu, ostvaruje se u povijesti, ali njegova radinost nadilazi materijalni svijet. Zato Frankl ističe da nam život ne dopušta da budemo zadovoljni onim što smo postigli. Čovjek je pozvan da nadvisi

samoga sebe, da nadiđe sebe, da stremi vječnome i da tako čini smislenom svoju egzistenciju. Ovdje se Frankl zaustavlja pred "eshatološkim vratima"³⁸, ne zato što bi negirao ovu perspektivu rada, već stoga što ona ne ulazi u njegovu antropologiju; on ne želi biti teolog.

Iz analize rada kako ga poimlje Frankl proizlazi zaključak da je to vrednota za čovjeka. Ukoliko je personaliziran, svaki rad pomaže čovjeku da se razvija, omogućuje mu da se ostvari, da dade smisao vlastitu životu. Rad mora biti doživljen kao instrument za ostvarenje smislenog života, a ne kao cilj samome sebi.

Prvi temelj vrednote rada je sâm čovjek. Rad je "za čovjeka", a ne čovjek "za rad". On je njegov subjekt, njegova mjera, njegovo dostojanstvo, njegov cilj. Radom čovjek mijenja prirodu i ostvaruje samoga sebe.³⁹

Stoga se čovjek ne smije prepustiti instrumentaliziranu, već snagom duha treba preuzeti odgovornost u bilo kojoj situaciji.

Da bi se nadvladali razni oblici otuđenja koji su vezani za rad, potrebno je ljudskome radu ponovno dati temeljne dimenzije: osobnu i društvenu.

Čovjek je, po Franklu, suštinski "biće-u-odnosu".⁴⁰ Odnos s drugim je karakteriziran ljubavlju, tako da rad nije jedini put prema smislu života.

Osobno zalaganje (rad) i interpersonalni susret (ljubav) predstavljaju za čovjeka dvije objektivne vrednote čijim ostvarenjem on otkriva smisao vlastita života.

Frankl oko ljubavi okuplja iskustvene vrednote i u njima vidi mogućnost da pronađe smisao života.

30 Usp. isto, str. 162-163.

31 Usp. isto, str. 156-164.

32 Isto, str. 156-157.

33 Usp. isto, str. 157.

34 Usp. isto, str. 158-159.

35 Isto, str. 158.

36 Usp. isto, str. 159.

37 Usp. isto, str. 152.

38 Usp. V. FRANKL, *The will to meaning. Foundations and...*, 141-143.

39 Usp. V. FRANKL, *Logoterapia e Analisi esistenziale*, str. 155-160.

40 Usp. isto, str. 30.

1.2. Traženje smisla kroz iskustvene vrednote

Druga kategorija vrednota tiče se onoga što čovjek može u z e t i od svijeta i prema tome se odnosi ne samo na iskustvo ljubavi, koje je, po Franklu, najviša iskustvena vrednota, već i na umjetničko, filozofsko i književno iskustvo. Percipirati ljepotu prirode jedan je od najboljih načina da se pronađe smisao života. Kao što planinar otkriva smisao u dubokom nutarnjem zadovoljstvu dosegnuvši vrh planine, tako i umjetnost i glazba mogu omogućiti doživljaj iskustvenih vrednota. Pa ipak ljubav ostaje najviši oblik iskustvenih vrednota. U njoj čovjek doživljava iskustvo da bude središtem dostojanstva i dobrote te da shvaća "drugoga" u njegovoj posebnosti, neponovljivosti i jedinstvenosti.⁴¹

No što se podrazumijeva pod ljubavlju? Najiscrpnija analiza je sadržana u djelu "Logoterapija i egzistencijalna analiza", premda Frankl ovaj element ljudskog bića analizira u svim svojim djelima. Jasno je da ova riječ ima vrlo široko značenje jer je u uskoj vezi s osobom, ali Frankl se samo iz povijesnih razloga ograničava na analizu fenomena ljubavi u užem značenju, odnosno ljubavi između muškarca i žene. To ne isključuje, već se upravo zasniva na ljubavi kao intimnoj zajednici među osobama uopće.⁴²

On uistinu definira ljubav kao "onaj ljudski duhovni čin kojim se približavamo nekoj drugoj osobi u njezinoj biti; onakvoj kakva jest, onome što je u njoj jedinstveno i neizmerno, i to ne samo u njezinom biću, već i u njezinoj vrijednosti, u njezinom dužnom bivstvovanju: *sve to znači kazati joj jedno duboko DA*".⁴³

Pri izlaganju Franklovog poimanja ljubavi nalazimo da je ona "izvorna pojava", "specifična ljudska" pojava. Ona obilježava ljudsku egzistenciju kao takvu, to je egzistencijalni čin, ali iznad svega "koegzistencijalni čin" jer izražava bivstvovanje u odnosu. Najznakovitiji je zaključak činjenica da Frankl potvrđuje personalističku vrijednost ljubavi i seksualnosti.⁴⁴

Ljubav je, dakle, temelj cjelokupne društvene egzistencije čovjeka, ona je sus-

ret među osobama i omogućuje darivanje sebe drugima. Po Franklu, gledano kroz tu perspektivu, ljubav je dar, to je "milost" za jedno drugo ljudsko biće. Nesebičan dar.

Ali nije samo to: ona je i "draž", ona je "očaranost". I baš zato što je nesebična, ljubav ljubljenoj i voljenoj osobi otvara vrednote svijeta.

"Ja" koje u davanju, dapače u darivanju sebe jednom "Ti" osjeća unutrašnje obožavanje koje nadvisuje tog samo "Ti" (...) istinska ljubav ne osljepljuje, već osposobljuje, dapače izuzetno osposobljuje za shvaćanje vrednota svijeta.⁴⁵

Opisujući ljubav Frankl kaže da je to "čudo" koje prelazi i nadilazi fizički plan, čudo zbog kojega se "pojavljuje jedno novo biće koje je isto tako jedinstveno i različito od svih ostalih: dijete".⁴⁶

U tom smislu možemo shvatiti Franklovu kritiku Freudovog poimanja ljubavi. Dok Freud ne razlikuje različite vidove ljubavi budući da svi oni potječu od izvornog impulsa, Frankl predstavlja tri različite koncepcije ljubavi: spolnu, erotsku i duhovnu.

Spolna koncepcija voljenu osobu razumijeva kroz njezin vanjski izgled. "Partnerova tjelesnost određuje spolno uzbuđenje koje pokreće čisto seksualni impuls, a što se čovjeka tiče s tjelesnog gledišta."

Osloboditi spolnost za Frankla znači uključiti je u totalnost trodimenzionalne osobe sa svojim ciljevima, sa svojim vrednotama, sa svojom slobodom i odgovornošću. Čovjek je po njemu spolno biće u svojoj staničnoj strukturi jer je strukturiran za ljubav koja je uvjet njegova samoostvarenja. Ali seks nije sam po sebi dostatan. Ako je isključiv, čovjek se zatvara u samoga sebe i postaje objektom užitka, iznevjerujući autentični smisao vlastite egzistencije.⁴⁷

41 Usp. V. FRANKL, *Logoterapija e Analisi esistenziale*, str. 164-165.

42 Usp. isto, str. 164-205.

43 Usp. V. FRANKL, *Alla ricerca di un significato della vita*, str. 99.

44 Usp. V. FRANKL, *Logoterapija e Analisi esistenziale*, str. 164-167.

45 Usp. isto, str. 164-165.

46 Isto, str. 165.

Spram spolnog instinkta čovjek može zauzeti tjelesno-spolni ili erotski stav, ali u sebi instinkt ostaje podređen duhovnoj dimenziji.

Govorimo li o erotskoj koncepciji, Frankl smatra da ona omogućuje bolje shvaćanje drugoga u njegovoj osobnosti upravo zato što se ne ograničava na isključivo vanjski izgled, već se smješta na viši plan. "Ovaj drugi stav, viši od prvoga, identificira se s pojavom koja se obično zove zaljubljenost. Osoba je 'uzbuđena' tjelesnim kvalitetama partnera, a 'zaljubljena' u njegove psihičke kvalitete."⁴⁸

Ni čisto spolni, niti erotski stav ne "dodiruju" najintimniju posebnost osobe. Istinska ljubav ide dalje: ona se ne ograničava ni na vanjski izgled, niti na psihičke osobine voljene osobe, već doseže duboko do njezine osobnosti sjedinjujući se s njom u duhovnoj punini. Neposredan odnos s duhom drugoga predstavlja najpotpuniji oblik partnerstva. Onaj tko voli na taj način više nije uzbuđen u vlastitoj tjelesnosti ili potresen u vlastitoj emotivnosti, već *dodirnut čovjektivom drugoga doživljava duboko ganuće svoga duha*. Ljubav je upućenost na duhovnu osobu voljenoga, sa svom njezinom neponovljivošću i jedinstvenošću. Samo je ljubav na ovoj razini uvjet i pretpostavka objedinjavanja ljudske spolnosti (tjelesno-osjećajno-duhovne). U tom smislu Frankl može tvrditi da je samo "Ja" koje se namjerno obraća drugome sposobno da objedini vlastiti "Es".⁴⁹

Ljubav na taj način uspijeva na čudesan način osposobiti čovjeka da doživljava, da duboko osjeća ono što mu drugi mogu ponuditi.

Autentična je ljubav po Franklovu mišljenju "snažnija" od same smrti, ona je vječna.⁵⁰

Za onoga tko voli voljena osoba nadvladava tjelesno prisustvo i tjelesnost općenito. Da bi potvrdio tu istinu, Frankl navodi vlastito iskustvo iz koncentracijskog logora,⁵¹ gdje je osjećao "stvarno" prisustvo svoje žene, a da nije znao ni je li živa. Ova "netjelesnost" ljubavi nije podcjenjivanje tijela, već tvrdnja da ljubav "ne zavisi od tjelesnog i da se ne odnosi suštinski na tjelesno".⁵²

Tjelesne i psihičke kvalitete neke osobe postaju "dostojne da budu voljene" samo preko ljubavi i u tom se smislu tjelesni odnos među ljubavnicima očovječuje i posvećuje duhovnim odnosom.⁵³

Voljena je osoba, po Franklovu mišljenju, nezamjenjiva. Nezamjenjivost vodi k vjernosti. Ona se očituje "sposobnošću da se sačuvamo isključivo za jednu određenu osobu i sposobnošću da joj budemo potpuno vjerni".⁵⁴

Iz toga potječu monogamnost, vjernost, stabilnost, isključivost i vječnost autentične ljubavi koja iznutra veže osobu koja voli. "Ljubav može biti iskušena samo sub specie aeternitatis."⁵⁵

Potaknut medicinsko-psihijatrijskim iskustvom, Frankl priznaje da je ovakvo poimanje ljubavi "idealno" i kao takvo rijetko dostižno. On poznaje prosječnog čovjeka i "nesretnu" ljubav, on poznaje smetnje u procesu psihoseksualnog dozrijevanja, neurotsko-seksualne poremećaje, neurotske reakcije seksualnog tipa, ljubomoru, prostituciju itd. Unatoč svemu predlaže ovaj ideal kao krajnji cilj svake spolne pedagogije.⁵⁶

Čovjekova je zadaća po Franklu zapravo označena beskonačnošću; u takvoj pedagogiji problem užitka se relativizira, dok se u prvi plan vraća problem smisla života. Ostvarenje vrednota je način da bude "dostojan sreće". Frankl ističe da je čovjek biće koje je voljno ostvariti samo sebe.

47 Usp. V. FRANKL, *La sofferenza di una vita senza senso*, LDC, Torino 1978, str. 22-25. Također usp. V. FRANKL, *Logoterapia e Analisi esistenziale*, str. 166.

48 V. FRANKL, *Logoterapia e Analisi esistenziale*, str. 166.

49 Usp. isto, str. 168.

50 Usp. V. FRANKL, *Der Mensch vor der Frage nach dem Sinn*, str. 256; V. FRANKL, *Logoterapia e Analisi esistenziale*, str. 169.

51 Usp. V. FRANKL, *Zašto se niste ubili?*, Provincijalat franjevacica trećoredaca, Zagreb 1989, str. 44-45.

52 V. FRANKL, *Logoterapia e Analisi esistenziale*, str. 171.

53 Usp. V. FRANKL, *Alla ricerca di un significato della vita*, str. 21-23.

54 V. FRANKL, *Logoterapia e Analisi esistenziale*, str. 177-178.

55 Isto, str. 177-179.

56 Usp. isto, str. 182-205.

Jedan od načina ostvarenja je autentična ljubav. Prepoznajući vrednote koje se nude u ljubavi, čovjek se obogaćuje i tako otkriva smisao života. Autentična ljubav je kreativna i osobe koje se vole čini kreativnima pri ostvarivanju vrednota.⁵⁷

Zaključujući možemo kazati da je ljubav po Franklu zamišljena kao eminentno ljudski čin, upravljen od osobe osobi, kojem je imanentna vjernost, isključivost i kreativnost. Ona podrazumijeva sve tri dimenzije osobe: tjelesnu, osjećajnu i duhovnu, ali Frankl autentičnu ljubav zasniva na duhovnoj dimenziji ljudskog bića. U autentičnoj ljubavi čovjek otkriva sreću, smisao svoje egzistencije koji ga upućuje na beskonačnost. On se zaustavlja pred beskonačnošću postavljajući si cilj da evidentira mogućnost otkrivanja smisla vlastita života, bilo za religiozna, bilo za nereligiozna čovjeka.

Ovakvim poimanjem ljubavi Frankl nudi personalističku viziju u kojoj čovjek postaje dar: on može darivati i biti prihvaćen kao dar.

Ljubav znači darivati i primati. Ona čovjeku omogućuje da dobije uvid u potpunu sliku vrednota koje, ukoliko su ostvarene, omogućuju čovjeku da otkrije da je njegov život bogat značenjem.

Istodobno valja voditi računa o činjenici da ima osoba koje iz raznih razloga nisu u stanju ostvariti ni stvaralačke, ni iskustvene vrednote. Po Franklovu mišljenju, ni u tom se slučaju ne iscrpljuju mogućnosti otkrivanja smisla. Postoje druge vrednote koje valja ostvariti, a definirane su kao vrednote stava kojima ćemo se baviti u sljedećem ulomku.

1.3. Vrednotama stava čovjek čini egzistenciju smislenom

Mnoge situacije sprečavaju čovjeka ne samo da ostvari stvaralačke, već i iskustvene vrednote. Neizlječivi bolesnici i oni što svaki čas očekuju vlastitu smrt imaju, po Franklovu mišljenju, posljednju mogućnost da učine smislenom vlastitu egzistenciju. Način na koji se postave spram svoje neizbježne patnje omogućuje im da u najvišem stupnju ostvare smisao života. Po Franklu,

čovjek koji pati zapravo se nalazi nasuprot samome sebi.

Ne treba brkati vrednote stava s patnjom: čovjek može u velikoj mjeri također ostvariti takve vrednote, a možda baš i naročito, kroz patnju. Pa ipak, niz vrednota stava obuhvaća općenito ponašanje koje čovjek zauzima pri suočavanju s nepovoljnim snagama.⁵⁸

Iznenaduje Franklovo razmišljanje u vezi s vrednotama stava: one čovjeku omogućuju da u najvišem stupnju ostvari smisao života. On drži da, ako život ima smisla i ako patnja nerazdvojivo pripada životu, jasno je da čovjek i pateći uspijeva učiniti smislenom svoju egzistenciju. "Život ima smisla sve do trenutka posljednjeg udisaja ili barem do postojanja svijesti, dok se osjeća vlastita odgovornost prema vrednotama, iako se one na kraju mogu ograničiti samo na vrednote ponašanja, a to stoga što nas dužnost, odnosno zadaća koju nam nameće život, nikad ne napušta."⁵⁹

Sâm Frankl je osobno iskusio patnju našavši se u logorima, a tijekom duge kliničke prakse susretao je mnoge ljude koji su doživjeli mnogo boli i patnje. Čovjeku koji pati on je posvetio svoje djelo "Homo Patiens", na koje se ovdje više puta osvrćemo.

Odatle potječe i njegovo zanimanje za ovaj problem i traženje objašnjenja kako bismo mogli bolje podnositi zlo koje nas pogađa i vidjeti je li naša egzistencija neizbježno kompromitirana patnjom ili ona u nama ostavlja jezgru mogućnosti za ostvarivanje vrednota.

Frankl svoje uvjerenje da ljudski život zadržava smisao u svakoj prilici zasniva "na činjenici da je čovjek uvijek u stanju promijeniti naizgled bezizlaznu situaciju sebi na dobrobit".⁶⁰

57 Usp. *isto*, str. 181.

58 Pozivajući se na Allporta, možemo reći da i ljudska osobnost zadržava spram promjena u društvenim i kulturnim sistemima "neku vrstu tvrdoglave cjelovitosti". Usp. G. W. ALLPORT, *La psicologia della personalità*, PAS-Verlag, Zürich 1969, str. 161-162.

59 V. FRANKL, *Logoterapia e Analisi esistenziale*, str. 85.

60 V. FRANKL, *La sofferenza di una vita senza senso*, str. 34.

U stvari nemaju smisao samo kreativan i receptivan život: život ima smisla sam po sebi, pa prema tome smisao mora imati i patnja.⁶¹ Frankl stoga tvrdi da se vrednote mogu ostvariti i da se potpuno ispunjenje egzistencije može pronaći ne samo posredstvom rada i radosti, već i posredstvom boli, patnje.

U odnosu prema trpljenju mogu se očitovati razni stavovi kao što su: bijeg, fatalizam, besmislena pobuna, pasivno prihvatanje ili aktivno zauzimanje. Mogućnost izvlačenja dobrobiti krije se upravo u "načinu" na koji pojedinac pogođen "sudbinom" podnosi patnju... Aktivno zauzimanje je dostojno čovjeka budući da je on duhovno, slobodno i odgovorno biće. Svaki ljudski položaj može biti oplemenjen djelovanjem ili trpljenjem.

"Ostvarenje smisla je bez granica."⁶²

Ostvarivanje smisla života ne sastoji se, dakle, u "uspjehu"; Frankl smatra "da je unutarnje ostvarenje smisla života prisutno i kod osoba koje izvana gledano nisu imale uspjeha ili su bolesne, ali hrabro podnose vlastitu patnju i unatoč bolu kažu 'da' životu".⁶³

Frankl nabraja neke pozitivne elemente patnje koji uvijek zavise od stava koji čovjek prema njoj zauzme. Prvi element je *dobrobit*. Ima mnogo ilustrativnih primjera oboljelih od raznih bolesti koji se ne zadovoljavaju vegetiranjem, ležanjem u bolesničkom krevetu, oplakivanjem svojih nesreća, već zauzimaju stav protiv svog "nedostatka", hrabro prihvaćajući svoj "križ". Njihov je doprinos pravi primjer koji uistinu pomaže da se u aktivnost transformiraju sve mogućnosti ostvarivanja smisla.⁶⁴

Patnja čovjeku pomaže da dosegne veću razinu *rasta*. Hrabro prihvaćajući svoj neizbježni bol, primjećujem da se uzdižem iznad samoga sebe, mijenjam svoju nepovratnu situaciju u egzistencijalni stav i tako se smještam na višu stepenicu.

Patnja čovjeku omogućuje da ostvari veću *zrelost* jer onaj tko pati dostiže unutrašnju slobodu unatoč vanjskoj zavisnosti. Čovjek je, po Franklu, "slobodan za" autentičnu patnju. Takva sloboda ne poznaje

više nikakvog uvjetovanja, ona je sloboda "u svakom slučaju" i do posljednjeg daha.⁶⁵

Autentična je patnja, po Franklu, i *obogaćenje*. To je npr. slučaj kad neizlječivi bolesnik izjavljuje da njegov život nikad prije nije bio bogatiji.

Sve ovo je moguće samo ako se patnja "shvati". "Shvaćen" i "spoznat" bol po Franklovom mišljenju prestaje biti bol.

Da bismo ga shvatili i spoznali, trebamo ga nadvisiti. Jedino nadilaženjem patnja dobiva smisao, postaje patnja "za ljubav"... nečega ili nekoga.⁶⁶

Liječnici i svi oni koji se suočavaju s ljudskim bolima pozvani su da svojim klijentima prenesu da patnja ne može biti shvaćena polazeći od postojećeg stanja. Polazeći od nadilaženja također *ne znamo* u čemu se sastoji smisao patnje.

"Mi možemo *samo vjerovati* da sve ima svoj smisao, da sve ima nad-smisao; ali koji je to smisao, u čemu se sastoji njegov nad-smisao, kako moramo interpretirati bol - ništa od toga ne možemo znati."⁶⁷

Naša je zadaća, po Franklu, ne postavljati pitanja, već odgovoriti s obzirom da je sam bol pitanje koje nam je bilo postavljeno. Jedino "mjesto" na kojem možemo tražiti odgovor na uzrok patnje je u tome *kako* preuzimamo na se nametnuti bol. Pravi smisao tako "se ne sastoji u činjenici da patimo, već u tome *kako patimo*"...⁶⁸ Naš je stav već odgovor.

Kako je moguće da kroz patnju ili, bolje, kroz vrednote stava čovjek uspije ostvariti najvišu vrijednosnu kategoriju i da u najvećoj mjeri ostvari smisao života? Da bismo odgovorili na to pitanje, moramo se

61 Usp. V. FRANKL, *Zašto se niste ubili?*, str. 96-98.

62 V. FRANKL, *Homo Patiens. Interpretazione umanistica...*, str. 96-97.

63 E. LUKAS, *Dare un senso alla vita*, Cittadella Editrice, Assisi 1983, str. 32. Ova autorica je učenica-ekspert V. Frankla.

64 Usp. V. FRANKL, *Homo Patiens. Interpretazione umanistica...*, str. 98-100.

65 Usp. isto, str. 104-105.

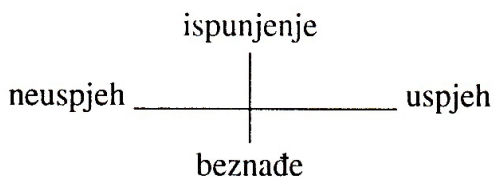
66 Usp. isto, str. 109.

67 Isto, str. 162.

68 V. FRANKL, *La sofferenza di una vita senza senso*, str. 92.

pozvati na temeljnu razliku koju navodi Frankl. Nasuprot *homo fabera*, odnosno onoga tko se kreće na crti etike uspjeha, Frankl predlaže alternativu, *homo patiensis*, čiji je polazišni pokazatelj ispunjenje. Homo faber "poznaje samo ove dvije kategorije: uspjeh i neuspjeh" (...) "kategorije homo patiensis su drukčije: ispunjenje i beznade".⁶⁹

S ove dvije kategorije on se dovodi u pravokutni položaj u odnosu na etiku uspjeha; naime, "ispunjenje i beznade ovise zapravo o jednoj drugoj dimenziji", odnosno o vertikalnoj dimenziji.

Kad se čovjek koji pati izdigne iznad tegobne situacije u kojoj se nalazi, kad njegovi interesi nadiđu uspjeh i neuspjeh, on može naći svoje ispunjenje čak i u stanju potpunog poraza. Ima ljudi - piše Frankl⁷⁰ - koji su u svojoj nutрини očajni unatoč vanjskom uspjehu, a ima i ljudi koji su u sebi ispunjeni unatoč prividnom porazu. Kroz perspektivu antropologije i dimenzionalne ontologije beznade je kompatibilno s uspjehom kao što je ispunjenost smislom kompatibilna sa smrću i patnjom.

Kroz takvu perspektivu ostvarenje vrednota je moguće čak i putem patnje i smrti.

Za Frankla⁷¹ smrt ne predstavlja poraz, već puninu, ispunjenje egzistencije.

Niti jedna antropologija ne može a da ne vodi računa o završetku ljudske egzistencije, o smrti. Čovjek shvaća da mora umrijeti. Tim su se problemom bavili mnogi mislioci, ne samo suvremeni. Za Heideggera je, primjerice, smrt ontološka dimenzija egzistencije. Ljudska je egzistencija uistinu "bitak-na-smrt" (Sein-zum-Tode), a to znači da smrt ne predstavlja ispunjenje egzistencije, već naprosto bivanje na njenom završetku. Jedini mogući i suvisli stav po Heideggeru je hladno prihvaćanje te činjenice.⁷²

Frankl⁷³ kritizira ovu i druge koncepcije.

Iako ne negira ovaj problem, već ga smatra sastavnim dijelom ljudske egzistencije, vidi mogućnost za ostvarenje smisla života i za ozbiljenje vrednota i života nakon smrti. Za njega smrt nije tragična ili besmislena stvarnost, već čovjeku svojstvena pojava bez koje sam život ne bi imao smisla. "Als geschichtliches Wesen 'ist' der Mensch niemals schon, sondern 'wird' er immer erst. 'Ganz' wird er gar erst, wenn sein Leben geendet hat; dann erst ist seine 'Welt' vollendet."⁷⁴

U takvoj perspektivi smrt je viđena kao sastavni dio samoga smisla života. "Smisao našeg života počiva i u onome što je nepovratno."⁷⁵ Činjenica da je naše postojanje nepovratno ima za nas odgojnu vrijednost; obvezuje nas da budemo odgovorni za naš život i za prilike koje nam se nude. Smrt ne prašta neplodnu ljubav i stoga valja ozbiljno voditi računa o čimbeniku "vrijeme", odnosno o činjenici da bismo svakog trena mogli biti pozvani da predamo djelo koja nam je bilo povjereno. Ono što je učinjeno ne može se ponovno nastaviti i dotjerivati.

Smrt mi otkriva moju radikalnu konačnost i ne oduzima ništa smislu postojanja, a to mi isto tako kaže da ne mogu ostvariti konačni smisao svoga života. U tom smislu "die Existenz ist einem 'geschenkt' wie Jaspers sagt, und zwar von der 'Transzendenz' her".⁷⁶

Polazeći od transcendencije Frankl kritizira shvaćanje po kojem život dobiva smisao reproduciranjem, čistim stvaranjem djela ili dužinom trajanja. On piše: "Život ili ima smisao, i onda ga zadržava neovisno

69 Isto, str. 84.

70 Usp. isto, str. 82-87.

71 Usp. V. FRANKL, *Der Mensch vor der Frage nach dem Sinn*, str. 31-32.

72 Usp. M. HEIDEGGER, *Sein und Zeit*, Tübingen 1953, str. 258. Usp. također I. KORDIĆ, *O bini istine*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1996, str. 9-61, 273-295.

73 Usp. V. FRANKL, *Anthropologische Grundlagen der Psychotherapie*, str. 186-205.

74 Isto, str. 202.

75 V. FRANKL, *Logoterapia e Analisi esistenziale*, str. 110.

76 V. FRANKL, *Anthropologische Grundlagen der Psychotherapie*, str. 204.

o činjenici da je kratak ili dug, ili ga nema (...). Ponavljanje nečega što je već samo po sebi lišeno smisla neće mu ga priskrbiti, pa makar ono vječno trajalo.”⁷⁷

Ovom tvrdnjom bečki logoterapeut nadilazi shvaćanje po kojem smisao života počiva na prokreaciji i na beskonačnom rađanju, na djeci djece itd.⁷⁸

Po Franklu smrt pripada životu i ima smisla iz razloga koji je nadilaze. Smrt stoga ima smisao ili, bolje, nad-smisao koji prelazi svaku ljudsku mogućnost razumijevanja. Nad-smisao se shvaća samo u vjeri, u nadi. Za ateista on je nesvjesna nada, dok je za vjernika sigurna nada. S tim u vezi on piše: ”Imao sam prilike da budem uz neke pacijente agnostike dok su se pripremali za smrt. Oni su imali *osjećaj sigurnosti koji se ne može objasniti* njihovom životnom filozofijom. Može se, međutim, objasniti onim što bih nazvao *krajnjim povjerenjem* u zadnji smisao.”⁷⁹

Shvaćanje da smrt ima smisao i za život Frankl zasniva na besmrtnosti duhovne osobe.⁸⁰

Besmrtnost duhovne osobe je, po nje-mu, uvijek individualna i osobna. Ona je, naime, objekt vjere; besmrtnost nije dio našega znanja, već bogatstvo naše ljubavi.⁸¹

Sažimajući, možemo kazati da čovjeku kojemu situacija ne dozvoljava da ostvari stvaralačke i iskustvene vrednote ostaje kao mogućnost ostvarenje vrednota stava, osobito kad se nađe suočen s patnjom i smrću. Posredstvom tih vrednota on ostvaruje najviši stupanj smisla života, a ovaj ovisi o načinu na koji on zauzima određen stav pred neizbježnim situacijama.

Tako život čovjeku nudi uvijek i u svakoj prilici mogućnosti da ostvari vrednote i da otkrije smisao.

Pozitivni elementi patnje su: dobrobit, rast, obogaćenje. Patnja ima smisla samo kroz transcendenciju; ”homo patiens” može se, uostalom, ostvariti jedino u odnosu na Apsolutno u kojem nalazi definitivan odgovor na svoju patnju.⁸²

Po Franklu, smrt pripada životu: ona nije viđena kao nešto tragično, besmisleno, već kao nešto što čovjeku otvara vrata vječnosti; čovjek tako biva usidren u bes-

konačnosti. U smrti se na sigurno pohranjuju sve ostvarene mogućnosti, sve vrednote ostvarene *stvarajući, živeći i pateći*.⁸³

Smrt je čovjekov cilj i ispunjenje. Smrću čovjek ostvaruje vrednote života s onu stranu same smrti. U takvoj perspektivi duhovna osoba je besmrtna. Čovjek se nadilazi u beskonačnosti.

Po Franklu, u životu sve uvijek ima smisla: *radeći*, čovjek ostvaruje *stvaralačke* vrednote; *ljubeći*, ostvaruje *iskustvene* vrednote; *pateći*, otkriva smisao preko vrednota *stava*. A ostvarena vrednota ostaje ostvarena zauvijek, pa i preko smrti, jer vrednote ne postoje bez osobe, a osoba koja ih je ostvarila ”živi” zauvijek.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Ukratko, možemo reći da je čovjek po Franklovu shvaćanju konstitucijski upućen na vrednote. Iz njegove teorije o vrednotama proistječe da je ljudska egzistencija ”dar” koji se dijeli s drugima i ”odgovornost” za ostvarenje vrednota za druge. Vrednote imaju transindividualnu komponentu; štoviše, one se ocjenjuju, mjere i očituju preko neuvjetovanoga, apsolutnoga; samo od Boga stvari dobivaju vrijednost, jer je Bog prva i najveća vrednota. ”Mjesto” vrednota je konkretan čovjek, i one mu pomažu da otkrije smisao vlastitog postojanja.

Lako se, dakle, kod našeg autora (koji je početkom rujna ove godine preminuo u visokoj dobi) prepoznaje teocentrična perspektiva osobe koja se ostvaruje u *radu*, u *ljubavi*, u *trpljenju* i *smrti*. Transcendencija je temelj čovjeka i svih vrednota.

Pomoću *rada* čovjek transformira, oblikuje prirodu i ostvaruje samoga sebe.

77 V. FRANKL, *Logoterapia e Analisi esistenziale*, str. 112-113.

78 Usp. isto.

79 V. FRANKL, *The will to meaning. Foundations and...*, str. 148.

80 Usp. V. FRANKL, *Anthropologische Grundlagen der Psychotherapie*, str. 185.

81 Usp. isto, str. 197s.

82 Usp. V. FRANKL, *Homo Patiens. Interpretazione ...*, str. 130-131.

83 Usp. V. FRANKL, *Anthropologische Grundlagen der...*, str. 198-199.

Ljubav je "mjesto" gdje se čovjek otkriva kao dar i gdje se ostvaruje darivajući se.

Patnja doživljena u Božjoj prisutnosti jest uspjeh, rast, dozrijevanje, obogaćivanje i ostvarenje.

Sama *smrt* ne kompromitira smisao života, ukoliko bitno pripada njemu, i njegovo je ispunjenje. Smisao smrti se nalazi u osobnoj besmrtnosti. Život je usidren u vječnosti o kojoj ne možemo znati, ali možemo vjerovati, nadati se.

U ovakvim Franklovim tvrdnjama, zamisliva, pristupima čovjeku postoji otvorenost i raspoloživost za interdisciplinarni dijalog. Personalistički značaj njegove antropologije pruža valjane principe za personalistički odgoj. U njegovom hu-

manističkom pristupu i teorijama o vrednotama možemo naći pretpostavke za religiozne perspektive i susret s Bogom. Njegov pristup čovjeku i njegovim pitanjima je itekako otvoren religioznom dijalogu. Bila bi zasebna tema da se pokažu, iznesu, analiziraju dodirne točke Franklove teorije o temeljnim ljudskim vrednotama s kršćanskim gledanjem na rad, ljubav, patnju i smrt. Već na prvi pogled one su toliko bliske biblijskim, teološkim i uopće crkvenim pristupima, da to ne bi bilo teško. Jedno je za Frankla sigurno: dok je čovjek otvoren vrednotama i ima vrednote koje želi ostvariti, ima i mogućnosti da mu život bude ispunjen smislom.